

DOI: 10.31393/reports-vnmedical-2023-27(3)-25

УДК: 314(477):355.01

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ З РОСІЄЮ, ОЦІНКА МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ, ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ ТА МОТИВАЦІЯ НАРОДЖУВАНOSTІ

Яремина І. В., Головачанська-Пушкар С. Є., Дерезюк А. В., Байдюк І. А., Клімас Л. А.

Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова (вул. Пирогова, 56, м. Вінниця, Україна, 21018)

Відповідальний за листування:
e-mail: aria_adel@gmail.com

Статтю отримано 12 червня 2023 р.; прийнято до друку 17 липня 2023 р.

Анотація. Гостра демографічна криза в Україні викликає стурбованість вже не перший рік. Динамічний аналіз демографічних процесів дає нам можливість дослідити проблеми вивчення народжуваності та приросту населення України, смертності й еміграції українців під час війни, а також створення державних програм, які будуть мотивувати працездатних українців повертатись після перемоги з-за кордону до України навчатись, працювати та народжувати здорових дітей. Метою нашого дослідження було доведення важливості застосування різних державних програм для мотивації народжуваності та повернення працездатного населення до України, подальші дослідження повинні бути сконцентровані на виявленні низки чинників, які на практиці ускладнюють цей процес. Проведено огляд літературних джерел в наукометричних базах Pub Med, Web of Science, Google Scholar, а також останніх даних ООН, що включені у пропонувану оглядову статтю з 1990 року до 2022 року включно з використанням праць вітчизняних і зарубіжних науковців. На основі наявних даних розглянуто позитивні та негативні наслідки трудової й освітньої міграції українців, виявлено чинники, які найбільше впливають на інтенсивність міграційних процесів. Негативні тенденції демографічного розвитку країни потребують ретельного дослідження, взаємозв'язку демографічних процесів із соціально-економічними явищами, які обумовлюють необхідність пошуку нових шляхів термінового проведення на всіх рівнях демографічної політики призупинення темпів депопуляції населення. Огляд наукової, навчально-методичної й історичної літератури показав нам, що завдяки підвищенню рівня життя, поліпшенню умов виховання дітей і підлітків, цілеспрямованій роботі на державному рівні, зміні репродуктивних і міграційних установок можна домогтися певного зростання рівня народжуваності. Запропонований нами підхід до цієї проблеми дозволяє вибрати швидкий оптимальний шлях подолання низької народжуваності населення України та створення соціальних державних програм для повернення українців з-за кордону після перемоги.

Ключові слова: рівень народжуваності та смертності, відтворення населення, роль міграції, демографічна криза.

Вступ

Гостра демографічна криза в Україні викликає стурбованість вже не перший рік. Через різке переважання кількості померлих над кількістю народжених наша держава впродовж останніх десятиліть щороку втрачає коефіцієнт приросту населення. Також великий обсяг складає трудова й освітня міграція населення, значна частина якої вирішила не повертатися додому. Але найбільшою проблемою на сьогодні є війна, населення нашої країни може скоротитися на третину, а це може вплинути не тільки на економічне відновлення України.

З часів незалежності України так і не було вжито жодних ефективних заходів щодо покращення демографічного рівня. З початком економічної кризи 90-х років склалась критична ситуація зниження рівня народжуваності [32]. До зростання смертності серед українського населення додалися ще й інфекційні, паразитарні захворювання, туберкульоз та інші невиліковні хвороби [4]. Саме ці тенденції в динаміці населення України зумовлюють актуальність дослідження. Основна причина зменшення рівня приросту населення – різкий міграційний потік. Чим довше триватиме війна, тим менше людей повернеться з-за кордону. Наразі рішення про народжуваність, як і багато інших проблем у країні, лежить у воєнній площині [7].

Демографічна ситуація в Україні до повномасштабного вторгнення не була крашою, а через війну народжуваність, на жаль, значно погіршилась і чисельність населення стрімко знижується. Зараз у державі наявні всі умови, які можуть призвести до демографічної катастрофи у вигляді додаткової смертності, внутрішніх переміщень, зростання еміграції населення, низької народжуваності. Причини очевидні – війна спричиняє збільшення смертності, спостерігається погіршення стану здоров'я людей унаслідок стресів, недоступності якісної медицини, відсутності чи невчасно отриманої медичної допомоги і ліків. Ми не знаємо коли закінчиться війна, але вона вже зараз впливає на населення України та має негативні наслідки.

Останні дослідження засвідчують, що демографічна ситуація та її динаміка привертають увагу та викликають занепокоєння. Негативні тенденції демографічного розвитку країни потребують ретельного дослідження, взаємозв'язку демографічних процесів із соціально-економічними явищами, які обумовлюють необхідність пошуку нових шляхів термінового проведення на всіх рівнях демографічної політики призупинення темпів депопуляції населення. Сучасна демографічна ситуація в Україні надзвичайно критична, щороку змен-

шення народжуваності, збільшення смертності та міграційний відтік молодого населення. Подолання демографічної кризи після закінчення війни повинне бути швидким і ефективним, його ініціатором має бути держава, що зацікавлена у покращенні соціально-економічного життя населення та приросту народжуваності.

Мета дослідження - проаналізувати причини, виявити наслідки та визначити основні шляхи подолання демографічної кризи в Україні, оцінити вплив воєнних подій на демографічну ситуацію, окреслити перспективи покращення соціально-економічної політики.

Матеріали та методи

Для виконання дослідження було проаналізовано 80 наукових статей, із яких вибрали 55 джерел вітчизняної та міжнародної наукової літератури, даних ООН, а також зійснено широкий огляд даних щорічних доповідей МОЗ України. Нами було проведено систематичний аналіз відповідних літературних джерел, які були видані переважно протягом 1990-2022 років, щодо демографічної ситуації в Україні. Пошук проводили в пошукових базах PubMed, Google Scholar, Cochrane Library, Web of Science. Під час роботи використовували наступні пошукові терміни: "рівень народжуваності та смертності, відтворення населення, роль міграції, демографічна криза, Голодомор в Україні 1932-1933 рр."

Дослідження, проведене авторами статті, є ініціативною науковою роботою.

Результати. Обговорення

Результати роботи продемонстрували, що в країні критична ситуація з рівнем народжуваності та смертності. У будь-якій війні змінюється демографічний баланс населення і Україна - не виняток. Відразу зростає смертність, насамперед чоловіків працездатного віку, які гинуть унаслідок воєнних дій. Байдужість українців до власного здоров'я існувала ще до початку війни, що призвело до підвищення загальної та первинної захворюваності населення, росту інвалідності, передчасної смерті працездатного населення. Це спричинило скорочення чисельності населення України та призвело до регресивного типу демографічної ситуації. Основними причинами такої ситуації є погане здоров'я нації, недоступність медичної допомоги та ліків через війну та соціально-економічний стан країни, а також трудова та освітня міграція населення працездатного віку [45]. Особливо небезпечним для майбутнього покоління стало різке погіршення здоров'я дітей і підлітків - лише кожного п'ятого можна вважати цілком здоровим. Перспективи збільшення рівня народжуваності, на наш погляд, можуть змінити державні програми, які покращать умови життя населення в усіх напрямках, що надасть мотивацію українцям залишатись в країні або повернутись з-за кордону.

Історично демографія була дуже актуальним питанням для України, особливо в першій половині ХХ ст., коли

країна переживала демографічні удари, практично небачені в новітній історії, включно з Голодомором 1932-1933 років, під час якого втратили життя за різними оцінками від 4 до 5 млн українців [9, 13, 18, 19]. Такі події в Радянському Союзі протягом тривалого часу були заборонені для обговорення та досліджень, а демографічна статистика взагалі ніде не публікувалась [53]. У 1937 році перепис населення вразив результатами настільки, що авторів оголосили "ворогами народу" і покарали [26, 28]. Новий перепис населення провели у 1939 році, але він тільки підтвердив результати даних попереднього перепису, тому ці дані були сфальсифіковані. Вже перебування дала вільний доступ до архівів і поступово стали оприлюднюватись документи реальної статистики трагедії тих часів [41]. Наслідки численних жертв населення, пов'язаних з Другою світовою війною, німецькою окупацією та радянськими репресіями, призвели до сукупних втрат у 13,8 млн осіб, включаючи від'ємне сальдо міграції у розмірі 2,3 млн, дефіцит народження - 4,1 млн та втрати внаслідок надвисокої смертності - 7,4 млн осіб.

Крім вище зазначених чинників на загальний етнічний склад населення країни мала негативний вплив і політика комуністичного керівництва держави. Водночас представники титульних етносів поза межами власної адміністративної одиниці були меншинами без національних прав. Винятком були росіяни, які користувалися неофіційним статусом всесоюзної титульної нації, а тому не відчували себе національною меншиною в жодному союзі чи автономії республіки [20].

Катастрофи цього періоду призвели до драматичного падіння народжуваності та підвищення смертності, найгіршою з яких став Голодомор 1933 року, який зумовив скорочення очікуваної тривалості життя до 11 років у жінок і 7 років у чоловіків. Проте наслідки Другої світової війни були ще гіршими: тривалість життя зменшилась не так значно (мінімум 21 рік для жінок і 14 років для чоловіків), однак залишалась на цих низьких рівнях протягом чотирьох років [42, 46, 48].

Україна мала надзвичайно великі втрати людського потенціалу в першій половині ХХ ст., а в ХХІ ст. вона зіштовхнулася з відкритим воєнним нападом росії на Україну в лютому 2022 року. Цей злочин проти людства не тільки наносить Україні значних людських жертв, а й спровокував гуманітарну, економічну та міграційну кризи [25]. Війна продовжується, статистика загиблих триває, це наносить значні цивільні та військові втрати, які створюють загрозу як соціально-економічній безпеці держави, так і демографічній ситуації, зумовлюючи ще одну проблему - масову міграцію працездатного населення [47, 52]. Тому дослідження демографічних процесів в Україні мають бути проаналізовані більш глибоко, адже це вкрай важливо для розробки дієвої соціальної політики в повоєнний період [1].

Автори книги з соціальної медицини Ю.В. Вороненко та В.Ф. Москаленко основним завданням соціально-економічного розвитку країни називають проведення

ефективної демографічної політики, спрямованої на збільшення тривалості життя, збереження та зміцнення здоров'я населення, трудової активності. Так звані демографічні відлуння воєн мають визначальний вплив на співвідношення чоловічого та жіночого населення [22]. За довоєнними прогнозами Міністерства економіки України до 2025 року питома вага дитячого населення в загальній структурі населення країни мала тенденцію до зниження до 16,8%, тоді як частка людей у віці 60 років і старше мала б зрости до 30% [47].

Іншими вагомими чинниками зниження народжуваності є погані показники репродуктивного здоров'я жінок, а кількість неплодних подружніх пар в державі досягла вже одного мільйона. Останні роки кожна третя вагітна має екстрагенітальну патологію. Гострою є проблема невиношуваності вагітності. Однією з основних причин негативних тенденцій у стані репродуктивного здоров'я є аборти. Для жінок України протягом декількох десятиріч аборт залишається основним методом регулювання народжуваності [49].

Уявляючи, що країна могла б стабільно й спокійно розвиватись, не знаючи що таке еміграція, населення України у 1990 р. становило б не 51,6 млн, а 87,2 млн українців [10, 12]. Багато вагітних жінок поїхали з країни і вже народили чи народять найближчим часом у країні перебування.

За даними Держстату України у 2019 р. щомісячно в середньому народжувалося 25,7 тисячі немовлят, у 2020 р. - 24,5 тисячі малюків, у 2021 р. - 22 тисячі дітей, а на початок 2022 р. - 18 тисяч новонароджених.

Наприклад, у січні 2022 р. в Україні народилося 18 062 немовлят, що на 18% менше, ніж того ж місяця попереднього року, коли на світ з'явилася 21 931 дитина [13].

За даними Державної служби статистики України залишається суттєвим перевищення кількості померлих над кількістю живонароджених: на 100 померлих - 41 живонароджений [6].

Демографічна ситуація в січні 2022 р.: чисельність наявного населення в Україні за оцінкою на 1 лютого 2022 р. становила 41130,4 тис. осіб; загальне скорочення чисельності населення у січні 2022 р. склало 36,9 тис. осіб; залишається суттєвим перевищення кількості померлих над кількістю живонароджених: на 100 померлих - 32 живонароджені [6].

Географічне охоплення. Дані щодо розрахунку (оцінки) чисельності населення охоплюють усі регіони України, крім тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях [6].

Також зростає кількість свідомо бездітних (чайлдфрі). На вибір людей не заводити дітей можуть впливати різноманітні чинники: бажання присвятити своє життя кар'єрі, самореалізації, собі чи своєму партнеру. Серед особистісних причин появи феномену

Таблиця 1. Основні показники природного і механічного руху населення (осіб).

	Січень 2022 р.	Довідково: січень 2021 р.
Чисельність наявного населення (за оцінкою) на 1 лютого	41130432	41554836
Середня чисельність наявного населення у січні	41148884	41571595
Чисельність постійного населення (за оцінкою) на 1 лютого	40960795	41385199
Середня чисельність постійного населення у січні	40979247	41401958
Загальний приріст, скорочення (-) чисельності населення	-36904	-33518
Природний приріст, скорочення (-) населення	-39186	-35790
Кількість живонароджених	18062	21931
Кількість померлих	57248	57721
із них дітей у віці до 1 року	149	159
Міграційний приріст, скорочення (-) населення	2282	2272
Кількість прибулих	30955	25966
Кількість вибулих	28673	23694

чайлдфрі науковці виділяють такі: прагнення до економічно стабільнішого життя, яке не вимагає поступок у кар'єрі, витратах тощо. Тобто дитина сприймається як завада побудові успішної кар'єри. Водночас як чоловіки, так і жінки чайлдфрі відзначають перевагу економії грошей на відсутності дітей, а також можливість облаштувати собі комфортний стиль життя, позбавлений батьківських клопотів, прагнення витратити свій час на себе [15].

Іншою вагомою проблемою є рівень смертності українців, оскільки велику частку населення України становлять люди пенсійного віку, що позначається на загальній смертності. До неї входить і передчасна смертність - чимало людей середнього віку до старості не доживають. В Україні і до цього часу спостерігається висока смертність від алкогольної залежності, смертність при ДТП і швидкі темпи поширення ВІЛ/СНІДу та гепатиту С, а зараз ще й додалися воєнні дії [5]. Чоловіча смертність значно перевищує жіночу, це викликає диференціацію очікуваної тривалості життя для чоловіків і жінок [43]. 50 років тому в Україні була більша тривалість життя, ніж в Європі і навіть Японії. Але з того часу в цих країнах відбулася значний прогрес в поліпшенні ситуації зі смертністю завдяки дії самозбережувальних чинників. Проводились кампанії за здоровий спосіб життя, довілля, попередження хронічних та інфекційних патологій. А в нас з того часу помітних зрушень не було. Зараз ми відстаємо за тривалістю життя чоловіків на 10-14 років, а жінок - на 7-8 [31].

Ще одна проблема України, яка раніше була притаманна лише розвиненим країнам, - старіння населення

ня. Найбільш інтенсивно процес старіння суспільства відбуватиметься між 2010 і 2040 роками, коли в пенсійному віці опиняться післявоєнні покоління [35]. Слід зазначити, що в нашій країні рівень постаріння населення є нижчим, ніж в європейських країнах [37]. Частка населення віком понад 65 років в ЄС в середньому становить 19%, в Україні - 17% [3]. Проте причиною такої ситуації є високий рівень смертності населення в працездатному віці, особливо серед чоловіків: в нашій країні з тих чоловіків, які доживають до 16 років, третина не доживає до 60 років. За даними статистики, ймовірність померти в працездатному віці для українських чоловіків в 1,6 рази вище, ніж для європейських [3]. Саме висока надсмертність чоловіків середнього й зрілого працездатного віку є основною причиною низької тривалості життя в Україні і не дає змоги досягнути відчутного прогресу в збереженні й подовженні людського життя [23].

Основна причина зменшення рівня приросту населення - різкий міграційний потік. Принципово важливо звернути увагу на те, що європейські країни пропонують пільги випускникам закладів вищої освіти, такі привабливі перспективи заохочують українських студентів залишатись [5]. Чим довше триватиме війна, тим менше людей повернеться з-за кордону. Україна ще й втрачає трудовий потенціал, своє молоде, освічене й професійно спроможне населення, яке виїжджає з країни [40].

Велику роль має значення кількість громадян, які рятуючись, виїхали за кордон. Українці, які нещодавно емігрували, підтримують вступ до ЄС дещо більше, однак рівень їхньої підтримки не є суттєво вищим, ніж в українців, які (все ще) проживають в Україні [50]. За даними ООН з початком повномасштабної війни з України виїхало понад 7,5 млн осіб, переважно жінок з дітьми. Очевидно, що частина з них укоріняться на новому місці, налагодять своє життя та не повернуться до України [24]. Протягом першого місяця вторгнення росії в Україну, залишили свої домівки понад 3,6 млн біженців, ще 7 млн українців стали внутрішньо переміщеними особами в Україні [1]. Вимушена масова еміграція молодого працездатного населення (в основному жінок) призводить до значного зниження кількості українського населення загалом [36, 54]. У 2022 р. в Україні вже залишилося на 11 % менше мешканців, порівняно з 2021 р., 44 % українських сімей в умовах війни роз'єднані вимушеною евакуацією [2].

Унаслідок цього якісні характеристики того населення, що залишається, погіршуються. Причини міграційного відтоку на сьогодні - це насамперед війна, але головний мотив виїзду більшості українців є, безперечно, очікування більшої зарплати, ніж в Україні [27]. Низький рівень життя та низькі темпи розвитку соціально-економічних трансформацій в державі спонукають людей шукати кращі умови праці та життя в цілому. На жаль, велика частина активного, мобільного й конкурентоспроможного населення пов'язує можливості радикальних змін із зовнішньою міграцією, а загальна низька

оцінка і ситуації в країні, і свого індивідуального життя, що акумулюється індексом соціального самопочуття, трансформується в бажання багатьох українців (особливо молодих, активних і конкурентоспроможних) виїхати за кордон на постійне місце проживання, на роботу чи навчання [4, 8].

Інформація щодо кількості прибулих і вибулих сформована за даними реєстрації/зняття з реєстрації місця проживання, які надають органи реєстрації.

Верховний комісар ООН у справах біженців (ВКСБ ООН) Філіппо Гранді зазначив, що нинішній відтік населення з України - це найбільш інтенсивна криза біженців в Європі з часів Другої світової війни. Він висловив очікування, що до чотирьох мільйонів осіб переїдуть з України до сусідніх країн, оскільки війна продовжується. Ці демографічні втрати суттєво послабляють потенціал українського суспільства, вони вже викликають загальну тривогу за долю країни в цілому [46]. За прогнозами демографів населення України до 2050 р. становитиме 35 мільйонів. Для порівняння: у 1992 р. громадян України було 52,6 млн, у 2013 р. - 45,55, а у 2017 р. - 42,5 млн. Такі дані наводить аналітична довідка ООН "Демографічні процеси" [17].

Відсутня частка населення вплине на надходження до держбюджету так званих податків на споживання. Для відновлення економіки важливе саме працездатне населення, яке сплачуватиме податки та витратитиме зароблені гроші саме в Україні [44].

Так, внаслідок анексії Криму в лютому 2014 року чисельність населення України зменшилась на 2 млн осіб, в зоні окупації в Донецькій та Луганській областях опинилися майже 3,6 млн. До підконтрольної території переїхало 1,5 млн осіб, до 500 тис. осіб переїхали, але не отримали статус переселенця [21]. Отже, в Україну повернулося до 30% втраченого населення [3]. Навіть без великої війни в ООН очікували, що до 2050 року кількість мешканців нашої країни могла скоротитися на 19,5%. За офіційними статистичними даними України, на початок 2021 року населення нашої країни становить 41588 тис. осіб проти 51944 тис. у 1991 р. [3]. Загалом за 30 років незалежності чисельність населення скоротилась на понад 10 млн людей, включаючи втрати через окупацію територій, або на 20%. Починаючи з 1993 року має місце неухильна депопуляція населення, при чому впродовж останніх років її темпи нарощуються [33]. Так, за 2018 рік чисельність населення скоротилась на 233,2 тис., за 2019 - на 250,8 тис., за 2020 - на 314,1 тис. осіб. Депопуляція є прямим наслідком від'ємного природного приросту [29].

Після війни в Україні треба насамперед думати про програми та системи субсидій, аби це дало стимул до підвищення народжуваності, зсунувши стереотип одинокі сімей. У майбутньому, після того як в українській економіці завершиться етап відбудови після війни і вона вийде на шлях поступового розвитку, людський капітал відіграватиме визначальну роль [30]. У довгостроковій

перспективі, а саме у масштабі декількох десятиліть демографічний чинник може стати визначальним для розвитку економіки України [14]. Україну підтримують багато країн та їхніх лідерів. Вони пропонують створити для нашої країни "План Маршалла", який передбачає систему, що базується на вигоді для всіх сторін, де кожен мав би змогу отримати бажане [16]. Зокрема, через відповідні програми підтримки з боку держави - зменшення податків, додаткові виплати, пільги й пряму фінансову підтримку при народженні [55]. Щоб досягти швидких та ефективних результатів, уряд може зосередитися на потребах "пріоритетних галузей", перш за все сільського господарства, металургії, а також стартапів, зокрема IT-стартапів [11].

Для того, щоб українці прагнули народжувати дітей, з боку держави одних соціальних виплат недостатньо. Щоб більш-менш урівноважити народжуваність і смертність, повинні запроваджуватися більш системні підходи - це розвиток економіки, соціальних стандартів, життя населення в цілому. І коли громадяни починають бачити розвиток країни і своє індивідуальне економічне зростання, формується й впевненість. Ми сподіваємось, що якщо розпочати такі зміни, то через десять-двадцять років результат вже буде помітним.

Крім матеріальної складової, на народжуваність впливає зміна цінностей та поглядів на життя в суспільстві. Так, сім'я та діти, безперечно, залишаються однією з найважливіших складових, але вищі пріоритети займають кар'єра, бажання реалізуватися та прожити повне життя собі в насолоду.

Проведений нами огляд наукової, навчально-методичної та історичної літератури показав, що підтримка на рівні держави (одноразова виплата при народженні) сприяє збільшенню народжуваності, але це не впливає на підвищення природного приросту населення в цілому. Завдяки підвищенню рівня життя, поліпшенню умов виховання дітей і підлітків, цілеспрямованій роботі на державному рівні, зміні репродуктивних і міграційних установок, можна домогтися певного зростання рівня народжуваності.

У сучасних умовах трансформації моделі шлюбу та змісту батьківських функцій основним напрямом подолання демографічної кризи має бути політика з підтримки сім'ї як первинної ланки суспільства. Саме на сім'ю доцільно спрямовувати заходи всього комплексу з підвищення народжуваності, поліпшення здоров'я й тривалості життя, подальшого підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня населення, того, що формує поняття якості населення [3].

Також негативний вплив на демографічну ситуацію має (особливо серед молоді) відсутність перспектив достойного працевлаштування та придбання власного житла. У кожній сьомій української сім'ї на одну особу припадає менш ніж 7,5 м² житлової площі. За даними соціологічних досліджень, житлова проблема є основною причиною, що стримує укладення шлюбів та спри-

чиняє розлучення серед молоді [39]. Ефективність державних програм залишається вкрай низькою.

Варто також врахувати, що на рівень народжуваності, крім всіх інших чинників, вплине "демографічна яма" 1990-х років [5, 27].

Покращення умов життя, заробітна плата, доступність ліків та вчасна медична допомога українцям дасть потенціал для зростання населення як у містах, так і в сільській місцевості.

Коли наша країна буде підійматись з руїн після війни і будувати майбутнє, вона насамперед має впоратись з критичною демографічною ситуацією. Адже саме народжуваність здорових українців має важливу роль у відродженні нації та її розвитку в усіх напрямках [38]. Відстеження демографічних змін і появи нових закономірностей буде важливим для моніторингу глобального здоров'я населення [51].

Важливо, щоб влада вже визначила відповідальних і розробляла необхідні зміни до законодавства. Зокрема, аби створювати комплексні стратегії для повернення громадян і врегулювати питання в'їзду для тих, хто забажає після війни відновлювати Україну.

Незважаючи на існування величезного наукового доробку, малодослідженим залишається коло питань, що пов'язані з вивченням як захворюваності, так і демографічних тенденцій, є потреба в удосконаленні наявних та створенні нових засад регіональних медико-географічних досліджень, що дозволить виділити сучасні чинники впливу на здоров'я населення конкретних територій і обґрунтувати комплексні напрями його збереження [34].

З огляду на це напрямком подальших досліджень повинно стати визначення шляхів оптимізації регулювання демографічних процесів в Україні на рівні державної внутрішньої політики.

Висновки та перспективи подальших розробок

1. Сучасна демографічна ситуація в Україні є системно критичною: темпи депопуляції щороку нарощуються внаслідок зменшення народжуваності, збільшення смертності, міграційного відтоку українців, а також в останній рік через активні воєнні дії на території України.

2. Подолання демографічної кризи в Україні має стати результатом комплексних позитивних змін в усіх сферах суспільного життя, які повинні бути націлені на системне вирішення демографічних проблем. Це потребує розробки та реалізації довгострокової національної стратегії подолання депопуляції населення, яка передбачає цілісну систему заходів економічного, правового, соціального, освітнього, культурного, інформаційного характеру.

3. Соціально-економічне стимулювання сімей до народження більш ніж однієї дитини має бути пріоритетом в процесі відновлення населення України.

4. Збільшення рівня народжуваності та попередження передчасної смертності працездатного населення є важливою складовою відтворення населення України, а її динаміка - провідним чинником змін в його природному відтворенні та віковій структурі.

5. Зараз проблема народжуваності, як і багато інших проблем в країні, лежить у военній площині. Очевидно, що майже все визначається ситуацією на фронті, яка зі свого боку багато в чому залежить від іноземних партнерів, що постачають нам озброєння та допомагають утримувати економіку країни.

6. Українцям необхідним є створення привабливого внутрішнього ринку праці, удосконалення соціального забезпечення населення, стимулювання народжуваності на застосуванні грошових (виплати при народженні) та негрошових підходів (поліпшення житлових умов життя сімей, пільгові податки). Також доведена нагальна потреба в поверненні працездатного населення до України.

Подальші дослідження повинні бути сконцентровані на виявленні низки чинників, які на практиці ускладнюють цей процес.

Список посилань - References

- [1] Antoniuk, V. P. (2022). Ризики і втрати людського капіталу внаслідок війни [Risks and losses of human capital due to war]. *Економічний вісник Донбасу - Economic Herald of Donbass*, 1(67), 110-116. DOI: 10.12958/1817-3772-2022-1(67)-110-116
- [2] Balko, D. M. (2022). Демографічна криза в Україні: реальність та шляхи вирішення [Demographic crisis in Ukraine: reality and solutions]. *Вітальне слово - Welcome word*, 63.
- [3] Behun, S. (2016). Застосування кластерного аналізу для дослідження демографічної ситуації в регіоні [Using Cluster Analysis for the Research of the Demographic Situation in Regione]. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки - Economic journal of Lesya Ukrainka Eastern European National University*, 2(6), 122-128. DOI: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2016-02-122-128>
- [4] Bidna, O. (2022). Демографічні тенденції як чинник прогнозування економічного розвитку держави (Кваліфікаційна робота. Освітній ступінь - бакалавр) [Demographic trends as a factor in forecasting the economic development of the state. (Qualification work. Educational degree - bachelor)]. К.: Національний університет "Києво-Могилянська академія" - Kyiv: National University "Kyiv-Mohyla Academy". URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c5082ed2-4fa1-4dd1-9728-e9f011c8e1a5/content>
- [5] Chaliuk, Yu. (2020). PEST-аналіз причин міграції населення до країн Євросоюзу [PEST-analysis of the reasons for the migration of the population of Ukraine to the countries of the EU]. *Інфраструктура ринку - Market infrastructure*, 49, 61-67. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct49-1249-12>
- [6] Chaliuk, Yu. (2022). Глобальні соціально-економічні наслідки російсько-української війни [Global socio-economic implications of the russiainukraine war]. *Економіка і суспільство - Economy and Society*, 37, DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-54>
- [7] Dmytrenko, H. A. (2009). Рецензія на монографію "Народжуваність в Україні у контексті суспільно-трансформаційних процесів" [Review of the monograph "Fertility in Ukraine in the context of social transformation processes"]. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9248/16-Dmitrenko.pdf>
- [8] Dorling, D., & Gietel-Basten, S. (2017). *Why demography matters*. John Wiley & Sons. DOI: 10.17323/1726-3247-2022-2-36-64
- [9] Fedorenko, V. S. (2021). Вплив трудової міграції на соціально-економічний розвиток України в умовах поглиблення світової системної кризи [The impact of labor migration on the socio-economic development of Ukraine in the conditions of deepening global systemic crisis]. *Архів кваліфікаційних робіт - Archive of qualification papers*. (с. 23-27). URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/51350/>
- [10] Graziosi, A. (2009). Stalinism, collectivization and the Great Famine. Ukrainian Studies Fund. Cambridge, Mass: Ukrainian Studies Fund. <http://pi.lib.uchicago.edu/1001/cat/bib/11334375>
- [11] Gunko, N., Kukush, O., & Melekestseva, A. (2022). Якби не було війни: прогноз демографічних показників для громад Вишгородського району Київської області [If there was no war: the forecast of demographic indicators for the communities of the Vyshgorod district of the Kyiv region]. *Демографія та соціальна економіка - Demography and social economy*, 49(3), 46-64. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2022.03.046>
- [12] Horodnichenko, Yu., Solohub, I., & Veder, V. (Ed.). (2022). Відбудова України: принципи та політика [Reconstruction of Ukraine: principles and politics]. В Ю. Городниченко, І. Сологуб, В. Ведер ді Мауро (Ред.) *Центр економічних досліджень - CEPR Press, Паризький звіт 1* (с. 119-165) [In Y. Horodnychenko, I. Sologub, V. Veder di Mauro (Eds.) *Center for Economic Research - CEPR Press, Paris Report 1* (pp. 119-165)]. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf
- [13] Hotra, O. V. (2010). Трудова міграція - позитивні та негативні наслідки: історіографія проблеми [Labor migration - positive and negative consequences: historiography of the problem]. *Чорноморський літопис - Black Sea Chronicle*, 2, 106-111. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/index.php?m=25&b=4>
- [14] Huzman, Kh. M., (2022). Демографічна трагедія України: другий голодомор? [The demographic tragedy of Ukraine: the second Holodomor?]. *Економічна правда - Economic truth*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/06/28/688487/>
- [15] Karpiak, M. O., & Popadynets, M. V. (2022). Соціальний вимір продуктивної спроможності економіки регіонів України в умовах війни [Productive Capacity of Ukraine's Economy and its Regions in Terms of Social Dimensions in War Conditions]. *Journal of Vasyly Stefanyk Precarpathian National University*, 9(3), 36-43. DOI: <https://doi.org/10.15330/jpnu.9.3.36-43>
- [16] Klymenko, L. V. (2022). Теоретичні аспекти поширення явища чайлдфрі в умовах війни [Theoretical aspects of the spread of the childfree phenomenon in wartime conditions] В Лисовець, О. В., & Борисюк, С. О. (Ред.) *Науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення, Збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції* (25 травня 2022 р.) [In Lisovets, O. V., & Borisyuk, S. O. (Eds.) *The scientific dimension of today's socio-pedagogical problems, Proceedings of the VI International Scientific and Practical Conference* (May 25, 2022)]. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя - Nizhin: NSU named after M. Gogol.
- [17] Kravchenko, D. O., & Kushnir, S. O. (2022). Програма відновлення України [The program of recovery of Ukraine]. *Матеріали XXIV міжнародної науково-практичної конференції* [Proceedings of the XXIV International Scientific and Practical

- Conference]. DOI: 10.46299/ISG.2022.1.24
- [18] Krutoroh, D. Ye. (2022). Демографічна криза в Україні на тлі повномасштабної війни [Demographic crisis in Ukraine against the background of a full-scale war]. *Вітальне слово - Welcome word*, 118.
- [19] Kubiiovych, V. M. (2008). *Енциклопедія історії України [Encyclopedia of the History of Ukraine]*. Київ: "Наукова думка" НАН України, Т. 5: (Кон - Кю). 440-443. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/ehu/5.pdf>
- [20] Kulchytskyi, S. V. (2005). Голодомор 1932-33 рр. як геноцид [Holodomor 1932-33 as a Genocide]. *Міжвідомчий збірник наукових праць "Проблеми історії України: факти, судження пошуки" - Interdepartmental collection of scientific papers "Problems of the history of Ukraine: facts, judgments and searches"*, 14(26)225-228.
- [21] Kurylo, I. (2018). Вплив міграцій на демографічні процеси і структури. В: *Українське суспільство: міграційний вимір. Національна доповідь.* (с. 230-283). [The influence of migrations on demographic processes and structures. In: *Ukrainian society: migration dimension. National report.* (p. 230-283)]. Київ - Kyiv. ISBN 978-966-02-8723-9. URL: https://www.idss.org.ua/arhiv/Ukraine_migration.pdf
- [22] Kurylo, I. (2022). Особливості відтворення населення в Україні напередодні широкомасштабного російського вторгнення [Peculiarities of population reproduction in Ukraine on the eve of a large-scale Russian invasion]. *Економіка та суспільство - Economy and society*, (42). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-41>
- [23] Kushnir, T. (2022). Оцінка демографічних втрат України внаслідок російсько-української війни [Assessment of the demographic losses of Ukraine as a result of the Russian-Ukrainian wars]. *Збірник наукових праць ДУІТ. Серія "Економіка і управління" - Collection of scientific works of State University of Infrastructure and Technologies. Series "Economy and management"*, 52, 41-51. DOI: 10.32703/2664-2964-2022-52-41-51
- [24] Libanova, E. M. (2018). Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки [External labor migration of Ukrainians: scope, causes, consequences]. *Демографія та соціальна економіка - Demography and social economy*, 2(33), 11-26. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2018.02.11>
- [25] Libanova, E., & Tsymbal, O. (2022). Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації [Scales and consequences of forced migration of the population of Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation]. *Демографія і соціальна економіка - Demography and social economy*, 48(2), 37-57. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>
- [26] Mace, J. E., & Heretz, L. (Eds.). (1990). *Investigation of the Ukrainian famine, 1932-1933: Oral History Project of the Commission on the Ukraine Famine*, (1). US Government Printing Office. URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/11719-oral-history-project-of-the-commission-on-the-ukraine-famine-vol-2/>
- [27] Majdanik, I. P. (2022). Проблеми та механізми урегулювання правового статусу іммігрантів в Україні [The ways and mechanisms of immigrants' legal status obtaining in Ukraine]. *Демографія та соціальна економіка - Demography and Social Economy*, 4(50), 62-74 с. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2022.04.062>
- [28] Makhortykh, M., Urman, A., & Ulloa, R. (2022). Пам'ять, контрпам'ять і заперечення: як пошукові системи поширюють інформацію про війни пам'яті, пов'язані з Голодомором [Memory, Counter-Memory and Denial: How Search Engines Disseminate Information on the Holodomor Memory Wars]. *Дослідження пам'яті - Memory Studies*, 15(6), 1330-1345. DOI: <https://doi.org/10.1177/17506980221133732>
- [29] Matvieiev, A. I. (2015). *Демографічні аспекти відтворення населення України [Demographic aspects of reproduction of the population of Ukraine]*. Дипломна робота за освітньо-кваліфікаційним рівнем "магістр", THEU. Thesis according to the educational and qualification level "Master", Ternopil National Economic University. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/1318>
- [30] Melehanych, H. I., & Lendel, M. O. (2017). Migration processes in Ukraine as a factor of Ukrainian-Slovak borderland development in 201-2016. *Published within the project "Sharing know-how for better management of the Schengen Border between Slovakia and Ukraine as well as Norway and Russia," CBC 01018 h e amount of the grant. Research Center of the Slovak Foreign Policy Association Staromestska 6/D, 811 03 Bratislava.* DOI: <http://dx.doi.org/10.13140/RG.2.2.23339.64808>
- [31] Melnychuk, D. P., & Melnychuk, D. P. (2014). Демографічні детермінанти формування та використання людського капіталу в Україні: диференційний аналіз та прогноз [Demographic determinants of formation and use of human capital in Ukraine: differential analysis and forecast]. *Соціально-економічні проблеми і держава - Socio-Economic Problems and the State*, 1(10), 185-193. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2014/14mdpatp.pdf>
- [32] Mesle, F., & Vallin, J. (2012). *Mortality and causes of death in 20th-century Ukraine*. Springer Science & Business Media, 39-103. DOI: <https://dx.doi.org/10.1007/978-94-007-2433-4>
- [33] Mel'nyk, L. A. (2015). Еміграція медичних працівників: тенденції та наслідки [Emigration of medical workers: trends and consequences]. *Теоретичні та прикладні питання державотворення - Theoretical and applied issues of state formation*, (16), 185-196.
- [34] Molikeyvych, R. S. (2022). Comparison of Population Mortality Rates in Ukraine and Poland: A Spatial Aspect. *Journal of Population and Social Studies*, (31), 235-248. DOI: <https://doi.org/10.25133/JPSSv312023.014>
- [35] Obikhod, S. V. (2010). Соціально-психологічні аспекти регулювання демографічних процесів в умовах нестабільності [Socio-psychological aspects of the regulation of demographic processes in conditions of instability]. *Вісник ЖДТУ "Економіка, управління та адміністрування" - Bulletin of the Zhytomyr State Technological University "Economics, management and administration"*. DOI: [https://doi.org/10.26642/jen-2010-3\(53\)%20Ч.1-337-341](https://doi.org/10.26642/jen-2010-3(53)%20Ч.1-337-341) (3 (53) Ch. 1), 337-341.
- [36] Oleinichuk, O. O. (2020). Сучасні проблеми соціально-демографічного розвитку України та напрямки їх вирішення [Modern problems of socio-demographic development of Ukraine and directions for their solution]. *Архів кваліфікаційних робіт - Archive of qualification works*. URL: <https://jarch.donnu.edu.ua/article/view/9847/9768>
- [37] Oyekola, O. (2021). Where do people live longer? Research in Economics, 75(1), 21-44. doi.org/10.1016/j.rie.2020.10.010
- [38] Рыгозков, С. (1992). *Трудовой потенциал в демографическом измерении [Labor potential in the demographic dimension]*. К.: Наук. Думка - К.: Naukova Dumka. URL: ISBN 5-12-003035-1
- [39] Reut, A., & Kohatko, Y. (2022). Житлова проблема в Україні на тлі війни 2022 року [Housing problem in Ukraine on the background of war 2022]. *Демографія та соціальна економіка - Demography and social economy*, (3), 123-144. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2022.03.123>
- [40] Romaniuk, M. D., & Romaniuk, T. M. (2018). Масові міждержавні трудові міграції як визначальна ознака сучасної глобалізації [Mass interstate labor migrations as a defining feature of modern globalization]. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Економіка - Bulletin of the Carpathian*

- University. Series: Economy, 13(3), 96-103.
- [41] Rudnytskyi, O., Kulchitskyi, S., Gladun, O., & Kulyk, N. (2020). The 1921-1923 Famine and the Holodomor of 1932-1933 in Ukraine: Common and Distinctive Features. *Nationalities papers*, 48(3), 549-568. DOI: <https://doi.org/10.1017/nps.2019.81>
- [42] Rudnytskyi, O., Levchuk, N., Wolowyna, O., Shevchuk, P., & Kovbasiuk, A. (2015). Demography of a man-made human catastrophe: The case of massive famine in Ukraine 1932-1933. *Canadian Studies in Population*, 42(1-2), 53-80. DOI: <https://doi.org/10.25336/P6FC7G>
- [43] Shevchuk, P. Ye. (2005). Стратегічні пріоритети подолаття демографічної кризи в Україні [Strategic priorities for overcoming the demographic crisis in Ukraine]. *Демографія та соціальна економіка - Demography and social economy*, 2, 47-54. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/11711>
- [44] Shubala, I. (2022). Вплив демографічних та міграційних чинників на економічний розвиток України у післявоєнний період [The influence of demographic and migration factors on the economic development of Ukraine in the post-war period]. *Економічний форум - Economic Forum*, 1(2), 33-38. DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-2-5>
- [45] Slabkyi, H. O., Myroniuk, I. S., & Bilak-Lukianchuk, V. Y. (2022). Наслідки війни з Російською федерацією для громадського здоров'я України [Consequences of the war with the Russian Federation for the public health of Ukraine]. *Репродуктивне здоров'я жінки - Reproductive health of women*, 8(63), 26-31. DOI: <https://doi.org/10.30841/2708-8731.8.2022.273291>
- [46] Smil, V. (2008). *Global catastrophes and trends: The next 50 years*. MIT Press, Cambridge, MA. DOI: <http://dx.doi.org/10.25336/P6PS4N>
- [47] Syuniuk, N. (2022). Демографічна статистика в період війни: сучасний стан та основні виклики [Demographic statistics during the war: current state and main challenges]. *Вісник Хмельницького національного університету - Bulletin of the Khmelnytskyi National University*, (4), 241-246. DOI: doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-37
- [48] Vallin, Ya., Mesle, F., Adamets, S., & Pyrozkhov, S. (2005). Нова оцінка втрат населення України протягом криз 1930-х та 1940-х років [A new assessment of the losses of the population of Ukraine during the crises of the 1930s and 1940s]. *Демографія та соціальна економіка - Demography and social economy*, (2), 7-29. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/11712>
- [49] Voronenko, Yu. V. (2002). *Соціальна медицина та організація охорони здоров'я. Підручник [Social medicine and health care organization. Textbook]*. Тернопіль: Укрмедкнига - Ternopil: Ukrmedknyga, URL: https://repository.tdmu.edu.ua/bitstream/handle/1/8599/soc_med.pdf
- [50] Walter, L., Mayer, S. J., Dollmann, J., Jacobsen, J., & Meth, A. (2022). Високий рівень підтримки вступу до Європейського Союзу в Україні під час війни у 2022 році [High level of support for joining the European Union in Ukraine during the war in 2022]. *СоцАрхів - SocArchives*, (1), 1-11. DOI: <https://doi.org/10.31235/osf.io/6vm84>
- [51] Wang, H., Abbas, K. M., Abbasifard, M., Abbasi-Kangevari, M., Abbastabar, H., Abd-Allah, F., & Damiani, G. (2020). Global age-sex-specific fertility, mortality, healthy life expectancy (HALE), and population estimates in 204 countries and territories, 1950-2019: a comprehensive demographic analysis for the Global Burden of Disease Study 2019. *The Lancet*, 396(10258), 1160-1203. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30977-6](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30977-6)
- [52] Wheatcroft, S. G., & Davies, R. W. (2004). *The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931-1933. The Industrialisation of Soviet Russia*, 5. New York: Palgrave Macmillan.
- [53] Wolowyna, O. (2021). A Demographic Framework for the 1932-1934 Famine in the Soviet Union. *Journal of Genocide Research*, 23(4), 501-526. DOI: <https://doi.org/10.1080/14623528.2020.1834741>
- [54] Yakovenko, U. (2020). Сучасні тенденції розвитку міграційних процесів: глобальні особливості та наслідки для України [Modern trends in the development of migration processes: global features and consequences for Ukraine]. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія "Економічна" - Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazin. "Economic" series*, (98), 79-88. DOI: <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2020-98-08>
- [55] Yaroshevych, N. V., Lyvdar, M. V., & Stepanova, A. (2019). Демографічна ситуація в Україні: проблеми та шляхи її вирішення [The demographic situation in Ukraine: problems and ways of their solution]. *Приазовський економічний вісник - Pryazovsky Economic Bulletin*, 6(17), 304-309. DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2019-6-55>

THE DEMOGRAPHIC SITUATION IN UKRAINE DUE TO CONDITIONS OF THE WAR WITH RUSSIA, THE ASSESSMENT OF POPULATION MIGRATION, THE MAIN PROBLEMS, PROSPECTS AND MOTIVATION OF THE BIRTH RATE

Yaremyna I. V., Holovchanska-Pushkar S. E., Dereziuk A. V., Baidiuk I. A., Klimas L. A.

Annotation. *The acute demographic crisis in Ukraine has been a cause for concern for more than a year. The dynamic analysis of demographic processes gives us the opportunity to investigate the problems of studying the birth rate and population growth of Ukraine, the mortality and emigration of Ukrainians during the war and the creation of state programs that will motivate able-bodied Ukrainians to return to Ukraine after the victory from abroad to study, work and give birth to healthy children. The purpose of our research was to prove the importance of using various state programs to motivate the birth rate and return the working population to Ukraine, further research should be focused on identifying factors that complicate this process in practice. A review of literary sources in scientometric databases: Pub Med, Web of Science, and Google Scholar, as well as the latest UN data, included in this review article from 1990 to 2022, including the use of works by domestic and foreign scientists, was conducted. Based on available data, the positive and negative consequences of labor and educational migration of Ukrainians have been examined, and factors that have the greatest impact on the intensity of migration processes have been identified. The negative trends in the country's demographic development necessitate thorough research and exploration of the interplay between demographic processes and socio-economic phenomena, requiring the urgent pursuit of new avenues in demographic policies at all levels to halt population depopulation. A review of the scientific, educational, methodological and historical literature showed us that due to the increase in the standard of living, the improvement of the conditions for raising children and adolescents, purposeful work at the state level, changes in reproductive and migration attitudes, it is possible to achieve a certain increase in the birth rate. Our proposed approach to this problem allows us to choose a quick, optimal way to overcome the low birth rate of the population of Ukraine and create social state programs for the return of Ukrainians from abroad after the victory!*

Keywords: *birth rate, death rate, population reproduction, role of migration, demographic crisis.*